

بررسی جنبه‌های هنری - معنایی

شعر معاصر عرب

دکتر عزالدین اسماعیل

ترجمه

دکتر سید حسین سیدی

عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

سرشناسه	: اسماعیل، عزالدین
عنوان قراردادی	: الشعر العربی المعاصر تضایاه و ظواهره الفنیه. فارسی
عنوان و نام پدید آور	: بررسی جنبه‌های هنری، معنایی شعر معاصر عرب / عزالدین اسماعیل؛ ترجمه سید حسین سیدی.
مشخصات نشر	: مشهد ترانه، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۳۷۶ص.
شابک	: ۹۶-۹۶۴-۵۶۳۸-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: شعر عربی - قرن ۲۰م - تاریخ نقد
شناسه افزوده	: سیدی؛ سید حسین - ۱۳۴۱ - مترجم
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ۷۰۴۱ ش ۵الف / PJA ۲۲۸۵
رده‌بندی دیویی	: ۸۹۲/۷۱۶۰۹
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۲۸۷۵۲۲۱

www.ketab.ir

انتشارات ترانه

شعر معاصر عرب

دکتر عزالدین اسماعیل

مترجم دکتر سید حسین سیدی

-
- چاپ اول ۱۳۹۱ ● شمارگان ۱۰۰۰ جلد ● قیمت ۱۲۵۰۰ تومان
 - لیتوگرافی: مشهد اسکندر ● چاپخانه دانشگاه فردوسی
 - حروفچینی و صفحه‌آرایی: احمد پهلوانزاده رحیمی
 - شابک ۰-۹۶-۵۶۳۸-۹۶۴-۹۷۸-۰ ۹۷۸-۹۶۴-۵۶۳۸-۹۶۴-۰ ISBN 978 - 964 - 5638 - 96 - 0
 - مشهد، خیابان سعدی، پاساژ مهتاب، تلفاکس: ۲۲۵۷۶۴۶
 - کلیه حقوق برای انتشارات ترانه محفوظ است

فهرست مطالب

۷	مقدمه مترجم
۱۳	مقدمه
	درآمد شعر، سنت و مدرنیسم
۱۸	الف - شعر و مدرنیسم
۲۴	ب - شعر معاصر و سنت
	بخش اول: مسائل و جنبه‌های هنری
۴۷	فصل اول
۴۷	شکل‌گیری موسیقی تجربه شعر جدید
۴۷	درآمد:
۵۰	معنای ساخت موسیقی شعر
۵۵	کوشش‌های اولیه
۶۳	ساخت موسیقی شعر جدید
۷۷	فصل دوم
۷۷	مسائل ساخت موسیقی جدید قصیده
۷۸	زیبایی شناختی‌های موسیقی بیت
۸۰	زیبایی شناختی موسیقی سطر شعری
۱۰۲	موسیقی جمله شعری
۱۰۵	مشکل قافیه
۱۱۷	فصل سوم
۱۱۷	ساخت تصویر در شعر معاصر

۱۳۳	فصل چهارم
۱۳۳	تصویر در شعر معاصر
	بخش دوم: مسائل و جلوه‌های هنری معنایی
۱۶۱	فصل اول
۱۶۱	اصطلاح جدید و پدیده ابهام
۱۶۱	الف - اصطلاح جدید:
۱۷۳	ب - پدیده ابهام:
۱۸۱	فصل دوم
۱۸۱	رمز و اسطوره
۲۰۵	فصل سوم
۲۰۵	روش اسطوره‌ای در شعر معاصر
۲۱۹	فصل چهارم
۲۱۹	معماری شعر معاصر
۲۵۳	فصل پنجم
۲۵۳	گرایش دراماتیک
	بخش سوم: مسائل و پدیده‌های معنوی
۲۹۵	فصل اول
۲۹۵	شاعر و شهر
۲۹۹	چهره شهر:
۳۰۲	تجربه زندگی در شهر:
۳۱۱	موضع‌گیری جدلی:
۳۱۵	عامل سیاسی:
۳۱۹	فصل دوم
۳۱۹	غم و اندوه در شعر معاصر
۳۴۱	فصل سوم
۳۴۱	تعهد و انقلاب
۳۶۷	موضع رویارویی هویتی
۳۶۸	موضع‌گیری غربت
۳۶۹	موضع‌گیری قهرمانی و دلاوری
۳۷۱	موضع‌گیری سرکشانه و شورشی

مقدمه مترجم

شعر، مواجهه شاعر با هستی است و تجربه‌ای است انسانی که در قالب زبان نمود پیدا می‌کند. تجربه ویژه شاعر و دریافت ویژه او از جهان است. پس شعر دو ساحت دارد: تجربه شاعرانه و زبان شاعرانه. این تعریف و تبیین از شعر آن را از دوگانه نظم و نثر تفکیک می‌نماید. تفاوت این دو با شعر در تکیه هر یک بر وجه درونی یا بیرونی زبان است. به همین روی شاعرانی چون آدونیس و یوسف الخال در مرزهای تفکیک میان شعر و نثر چنین گفته‌اند:

شعر

- توانی و پیوستگی در آن ضروری نیست.
- شعر، انتقال حالت شعری یا تجربه است.
- شعر، سبک مبهم است.
- موضع‌گیری به سبک، بی‌سبک است.
- شعر، خود هدف است.
- معنای شعر به حسب جادوی موجود در آن با خواننده می‌باشد. (علاق، ۱۳۸۸، ص ۱۵۲).

نثر

- توانی و پیوستگی در آن ضروری است.
- نثر، انتقال اندیشه است.
- نثر به وضوح گرایش دارد.
- موضع‌گیری به سبک، گسسته است.
- نثر گزارشی - توصیفی است.
- نثر، هدف بیرونی و مشخصی دارد.

شعر معاصر عرب در بستری از تغییرات در زمینه‌های اجتماعی - فرهنگی شکل گرفت. این بدان معنا نیست که شعر را یکسره محصول عوامل بیرونی بدانیم، بلکه تغییر در نگرش و جهان‌نگری و مبانی انسان‌شناختی انسان امروز نیز از عوامل مهم در شکل‌گیری شعر نو به حساب می‌آید. آن چه که از آن به نزاع سنت و مدرنیسم یاد

می‌شود، در ظهور و شکل‌گیری شعر معاصر هم چون دیگر حوزه‌های معرفتی خود را به خوبی نشان می‌دهد. آنان که به تحلیل عوامل شکل‌گیری شعر معاصر عرب پرداخته‌اند، در ضمن بر شمردن علل اجتماعی به این مسئله نیز اشاره کرده‌اند. این که گفته‌اند شاعر معاصر نمی‌خواهد در بند آن قید و بندهای شعر کلاسیک بماند و الزامات زندگی و عمل می‌طلبد که برای خود سبکی آزاد و رها و بی‌پیرایه بیافریند (الملائکه، ۲۰۰۲، ص ۶۷) بدان سبب است که او در حوزه معرفتی و احساسی نسبت به عالم و حوادث پیرامون خود و نگاهی به عالم و آدم دچار تغییر شده است. لذا فردیت شاعر معاصر که از آن به «استقلال‌طلبی» یاد کرده‌اند، از عوامل مهم شکل‌گیری شعر معاصر می‌باشد.

علاوه بر دو عامل بیرونی و درونی تأثیرگذار بر شعر معاصر عرب که یکی به بسترهای سیاسی و اجتماعی تکیه دارد و یکی بر فردیت شاعر، نمی‌توان از تأثیر مکاتب و جریان‌های ادبی هم‌زمان با ظهور شعر نو غفلت نمود. شعر معاصر عرب در آغاز مسیر چهار جریان و مرحله را پشت سر گذاشت:

۱- مرحله کلاسیک جدید، توسط احمد شوقی و حافظ ابراهیم.

۲- مرحله رمانتیک به رهبری خلیل مطران و ادبیات مهجر.

۳- مرحله رئالیسم اشتراکی با شاعرانی چون بیانی و صلاح عبدالصبور و سیاب.

۴- مرحله رمزگرایی با شاعرانی چون سعید عقل، یوسف عضوب و ادونیس.

(الحجیوسی، ۲۰۰۷، خفاجی، ۱۹۹۲، و ابوالشباب، ۱۹۸۸).

شعر معاصر عرب، فراز و نشیب‌های بسیاری را طی کرده است و مناقشات فراوانی پیرامون آن توسط محافظه‌کاران و سنت‌گرایان صورت گرفته است. از متهم نمودن شعر نو به کالای وارداتی از مغرب زمین گرفته تا نسبت دادن به ناتوانی شاعر در سرایش شعر به سبک کلاسیک و تا جاودانگی شعر کلاسیک و بی‌ارزش بودن شعر نو و به تاریخ سپرده شدن آن. این نقدهای تند و گزنده هرگز مانع ظهور جنبش شعر نو نگشت و به واسطه ویژگی‌ها و توانمندی‌های این شعر، به تدریج استقرار و کمال یافت.

از میان کسانی که به تبیین مؤلفه‌های شعر معاصر عرب پرداخته‌اند، شاعر و ناقد معاصر عزالدین اسماعیل است. وی در کتاب «الشعر العربی المعاصر قضایه و ظواهره الفنيّة والمعنویّه» که این اثر ترجمه آن کتاب ارزشمند است، به مسائل اساسی شعر معاصر

مقدمه مترجم ۹

عرب پرداخته است. او شعر معاصر را در دو حوزه تصویر و معنا مورد بررسی قرار داده است و از جمله در درآمدی بر این مسائل به سنت و مدرنیسم و عوامل شکل‌گیری شعر معاصر و ویژگی‌های آن و مؤلفه‌های شعر نو پرداخته است. مهم‌ترین مؤلفه‌های شعر نو از دیدگاه او چنین است:

۱- مفهوم زیبایی شناختی شعر نو از درون اثر هنری بیرون می‌آید و از پیش تحمیل نمی‌شود.

۲- شعر نو تلاشی است برای درک و دریافت گوهر زندگی و نه هم چون شعر کلاسیک پاسخ گفتن به آن.

۳- شعر نو ناشی از تجربه‌گرایی است.

۴- شعر نو تصویرپرداز فرهنگ روزگار در سطح جهانی است و با نگرش تازه موضع آدمی را در برابر آن تبیین می‌نماید.

۵- شعر نو می‌کوشد تا به تاریخ از دیدگاه این دوره بنگرد.

۶- شعر نو به واسطه داشتن محتوایی نو، از قالبی نو استفاده می‌کند.

نویسنده در این کتاب به مسئله چالش میان سنت و مدرنیسم می‌پردازد و از منظری دیگر به آن می‌نگرد. از نظر عزالدین اسماعیل مسئله نزاع بین قدیم و جدید را باید و نهاد و به اصل شعر پرداخت. چون شعر نو نه تنها سنت را به کناری نمی‌نهد بلکه رابطه‌ای ژرف و صادقانه با آن دارد. چون فرق است بین این که در سنت زندگی کنیم و یا با سنت. از طرفی شاعران معاصر نسبت به سنت یک موضع اختیار نکرده‌اند، موضع‌گیری آنها حالات زیر را به خود گرفته است:

۱- ارزیابی سنت در فضای خاص آن که وجودی مستقل دارد و روابط تاریخی ما را به آن مرتبط می‌سازد.

۲- بازنگری در سنت در پرتو معرفت عصری و ارزیابی ارزش‌های معنوی و انسانی آن.

۳- استحکام بخشیدن رابطه بین گذشته و حال نه بازگشت کلی به گذشته و نه همگام شدن با برداشت‌های حال، بلکه از طریق الهام گرفتن موضع‌گیری‌های معنایی و انسانی آن.

مقدمه

قصدم از نگارش این کتاب، مشارکت و رزیدن در نمایاندن وضع کنونی شعر معاصر عرب است و نیز پرداختن به بررسی تمام مسائل و جنبه‌های هنری و معنایی ویژه این شعر که در پانزده سال گذشته مطرح شده است. همچنین برآنم آن جنبه‌هایی را که در گذشته به آن پرداخته نشده، طرح نموده و همه را مورد بررسی تحلیلی واقع‌گرایانه قرار دهم. هدف این تحلیل، کشف ارزشهای تازه‌ای است که شعر معاصر مطرح نموده و لذا آن را از تجربه‌های پیشین شعری متمایز ساخته است.

این اثر هرچند اندکی با تأخیر به عرصه دانش پا نهاد، اما توانسته‌ام بیشتر دیدگاه‌هایم را که از آغاز تاکنون در تجربه جدید شعری‌مان شکل گرفته در آن جای دهم. البته گذشت برهه مناسبی از زمان بر این تجربه به نوبه خود در بحث‌های اثر، و ظهور جنبه‌های خاص آن در برابر پژوهشگر تأثیر گذار بوده است.

رابطه من با تجربه جدید شعری‌مان از نظر تاریخی به ابتدای این تجربه باز می‌گردد. با این که من در طول این مدت به نوشتن مقالاتی پیرامون این تجربه اشتغال داشتم، اما قبل از من شاعر نامبردار عراقی خانم نازک الملائکه با کتاب «قضايا الشعر المعاصر» و استاد جلیل کمال الدین در کتاب «الشعر العربي المعاصر و روح العصر» و دکتر محمد نویهی با کتاب «قضية الشعر الجديد» و بالاخره استاد عزالدین امین، نویسنده مشهور سودانی و صاحب نظریه «شعر نو» به این موضوع پرداخته‌اند.

من با این که برای همه این پژوهشگران احترام ویژه‌ای قائلم اما بر این باورم، مسائلی را که طرح نموده‌اند هنوز نیاز به بررسی و دقت نظر دارد. مسائل دیگری وجود دارند که ایشان شتاب زده از آنها گذشته‌اند و اساساً به آنها توجهی ننموده‌اند. مثل گرایش دراماتیک در شعر معاصر، پدیده غم، تجربه تمدن و دیگر مسائلی که در فصل‌های این کتاب آمده‌اند.

در ضمن منکر این مسأله هم نیستم که در کشف رویکرد این کتاب با سختی‌های بسیاری روبه‌رو بوده‌ام، چون مسائل شعر معاصر و جنبه‌های هنری و معنایی را پدیده‌های تو بر تو و در هم تنیده یافته‌ام که دشوار است بخشی از آن را در بیرون از این واحد یک پارچه قرار داد تا مشکل از دیگر اجزا مورد بررسی و ژرف کاوی قرار گیرد. مثلاً سخن گفتن از «تصویر شعری» بدون بررسی «رمز» دشوار خواهد بود. یا آسان نخواهد بود اگر از موسیقی شعر، جدای از ساختار آن سخن به میان آید و یا از ابهام، بدون بررسی مسأله زبان حرفی زد. اما از طرف دیگر اگر تمام مسائل در هم تنیده شوند، پژوهش حالت طبیعی‌اش را از دست خواهد داد. لذا دشواری واقعی در این قسمت خواهد بود. طبیعت موضوع نیز شکل طبیعی کتابی را که به بخش‌ها و فصل‌ها تقسیم می‌شود، بر نمی‌تابد ولی با این همه کتاب باید شکل طبیعی‌اش را بیابد.

در هر حال به نوعی از تقسیم‌بندی رهنمون شده‌ام که معتمد چندان وحدت موضوع را خدشه‌دار نمی‌نماید. به نظرم مسائل و پدیده‌های شعر معاصر را می‌توان به سه بخش بزرگ تقسیم کرد. بخش اول به ویژگی‌های اساسی مسائل هنری مربوط می‌شود که با دو عنصر موسیقی و تصویر در ارتباط می‌باشد. بخش دوم به مسائل و پدیده‌هایی با ویژگی هنری - معنایی مرتبط است که ارزشهای هنری در آن بی‌واسطه با ارزشهای معنایی درگیر است. بخش آخر هم به مسائل و پدیده‌های معنایی صرف می‌پردازد. پس از آن فصل‌بندی‌های ساده‌تری پیش رو خواهد بود.

از آن جایی که این کتاب به مسائل و پدیده‌های نو و ویژه شعر معاصر عرب می‌پردازد، لازم است به عنوان مقدمه از تعریف مدرنیسم - به عنوان چارچوب شعر مورد بررسی - و رابطه شعر جدید با سنت عربی و سنت جهانی سخن رود. کشف روابطی که این شعر را با آن سنت پیوند می‌دهد، از مهم‌ترین مؤلفه‌های کشف معنای مدرن بودن آن از یک

سو، و مشروعیت وجود آن، از سوی دیگر می‌باشد.

از آن جایی که تجربه شعری - علی رغم پختگی و استقرار آن به حد کافی - همچنان ادامه دارد و در آینده دور یا نزدیک همچنان ممکن است از مسائل تازه‌ای پرده بردارد، لذا تنها چیزی که می‌توانم ادعا کنم این است که بررسی مسائل این تجربه و پدیده‌های آن در همین وضع کنونی، برای من روشن شده است. چه بسا آینده ما را ناچار سازد که در برخی با بسیاری از برداشتها تعدیل ایجاد نماییم. تا آن زمان امیدوارم که این اثر با وضع کنونی‌اش به خاطر هدفی که نوشته شده، وافی به مقصود باشد.

عزالدین اسماعیل - قاهره